

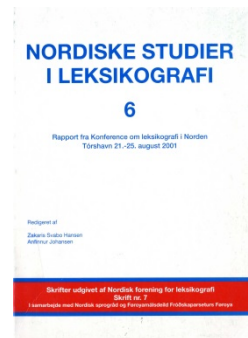
NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel: Multifunktionalitet hos prepositionen till

Forfatter: Bo-A. Wendt

Kilde: Nordiske Studier i Leksikografi 6, 2003, s. 397-404
Rapport fra Konference om leksikografi i Norden, Tórshavn 21.-25. august 2001

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive>

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Multifunktionalitet hos prepositionen *till*

Multifunctionality of the Sw. preposition *till* 'to'. We usually distinguish between content words and form words. Even though the latter have more vague senses, they have enough lexical meaning for us to recognise in principal the same sense development processes for these as for content words. In the case of Sw. *till* 'to', it is here claimed that the sense development can be described in two basic dimensions: 1) within its original sense sphere it has developed other space related senses, as 'direction' and 'place' (beside the original 'goal'), and 2) outside this space sphere it has developed metaphorical more abstract senses as 'time limit', 'result', 'purpose' i. a. Nevertheless, form words are quite different from content words, in that manner that they altogether cover only a few and very basic senses which futhermore overlap between the words – thereby forming a special lexicographic challenge.

Med en förenklad, men praktisk tudelning av ordförrådet brukar vi skilja på innehållsord och formord. För en något subtilare uppdelning av formord kan vi också tala om relationsord och grammatiska funktionsord. Vi tvingas då konstatera att gränsen däremellan går rakt igenom många prepositioner, så till exempel *till*. Det är ett relationsord med lexikal betydelse när det klargör en relation mellan två företeelser: {*till/från/mot/i*} *Tórshavn*. Bara ett grammatiskt funktionord är det däremot i sammanhang som {*hat/kärlek*} *till ngn*; det behövs ett grammatiskt element vid nominaliseringar som dessa: *bata ngn* > *bat ... ngn*. Det kunde ha varit någon annan preposition, *av*, *mot* eller kanske *på*.

Även om man kan ha invändningar mot den grovhuggna kategorin formord, är det likväl så att de typiska formordklasserna, pronomen, åtminstone de substantiviska, prepositioner, konjunktioner och subjunktioner, lexikalt betar sig annorlunda och kräver en annan lexikografisk beskrivning än typiska innehållsord. I det senare fallet handlar det om referens och begrepp, medan formorden knappast kan definieras i direkt och egentlig mening. Hos dessa får snarare funktionen beskrivas som en innebörd i förhållande till samförekommande innehållsord. Det medför att prepositioner får beskrivas med hjälp av rektionen. Om *till* avser mål eller slutpunkt, är det ju strängt taget rektionen som betecknar målet; i prepositionens betydelse ligger att ge detta led just denna status i sitt sammanhang.

Såsom relationsord har prepositionen icke dess mindre lexikal betydelse. De båda meningarna

Jag reste till Tórshavn. ≠ Jag reste från Tórshavn.

och det är prepositionen och endast denna som förändrar betydelsen härvidlag. Däremot gäller knappast detta för rena grammatiska funktionsord:

hat till ngn : hat mot ngn : hat på ngn

Dessa fraser har inte olika betydelser, de är bara mer eller mindre idiomatiska.

När formorden som i det förra fallet faktiskt har en egenbetydelse, förefaller det inte orimligt att anta att man för dessa borde kunna iaktta samma eller åtminstone snarlika betydelseutvecklingsprocesser som hos innehållsorden. I princip är dessa av två typer:

- 1) modifiering av betydelsen: användning om något annat i samma eller angränsande betydelsefält
- 2) överföring av betydelsen: användning om något i ett helt annat väsensskilt betydelsefält

Det senare, bildlig användning, kan väl likaväl som om ett uttryck för en konkret referent används om en abstrakt företeelse anses föreligga när en preposition med konkret rumslig relationsbetydelse, såsom *till* i fråga om rumsligt mål, kommit att användas i fråga om abstrakta relationer: slutpunkt för tidrymd, resultat av förändring eller avsett mål för handling. I det första fallet överförs inte betydelsen till något helt annat, det sker bara en viss förskjutning av egenbetydelsen. Det kan röra sig om en hierarkisk förskjutning: betydelsegeneralisering eller betydelseinskränkning, men det kan också gälla ad hoc-mässiga sidoförskjutningar: utvidgning av betydelseområdet (eller eventuellt en icke-hierarkisk inskränkning). (Om termerna *bildlig*, *allmännare*, *utvidgad*, *inskränktare* med flera i SAOB se Lundblad 1992, s. 21–33, och 2002.) I det följande skall betydelseuniverset hos den (nysvenska) prepositionen *till* dryftas mot bakgrund av dessa allmännare synpunkter. Empiriskt underlag utgör det historiska materialet i SAOBarkiv, omfattande hela det nysvenska språkskedet; härifrån hämtar sig också samtliga autentiska exempel som anförs.

Betydelseutvecklingar hos *till*

Den ursprungliga grundläggande betydelsen hos *till* är 'mål'. Ja, i själva verket är ordet ursprungligen ett substantiv med just denna betydelse (motsvarande ty. *ziel*). Litet närmare preciserat kan betydelsen beskrivas som

(uppnått l. avsett) mål l. rumslig slutpunkt för rörelse l. förflyttning o. d.

→ •

Th(e)n thiid mjn h(er)r(es) nade for til telge. *StbmSkotteb.* 223 (1521).

Tranerna sökia .. til Måsar och stora Skogar. *Colerus* 1: 119 (c. 1645).

Han .. förde henne ned til hennes fartyg. *DALIN Hist.* 2: 165 (1750).

Till Tings! Till Tings! Budkaffen går kring berg och dal. *TEGNER* 5: 141 (1821).

Allt vapenfört folk skulle samlas till Upsala. *FRYXELL Ber.* 1: 89 (1823).

Flärdlös trädde genom salen / En yngling fram till bädden, till generalen. *RUNEBERG* 2: 111 (1848).

Konstigt att du inte når ner till marken, fast du är så förbaskat lång. *SIWERTZ Låg.* 126 (1932).

Skräk hade .. aldrig mera vågat sig till församlingen. *JOHANSSON SmedBrukspatr.* 57 (1933).

Järntorgsbrunnen finge då flyttas till framför Folkets Hus. *GbgP* 1952, nr 58, s. 20.

Vi hoppas att många kommer till mötet. *SDS* 9/2 1995, s. C4.

Polisen var inte ens informerad om att mannen var kallad till domstolen. *SvD* 13/6 1996, s. 9.

Betydelsen kan sägas vara sammansatt av rörelse/förflyttning och måluppnåelse. En utvidgad användning härav är betydelsen 'gräns för utsträckning l. utbredning o. d. l. bortre ände av (väg)sträcka o. d.', som i exempel som dessa:

Ifrån Torne norr vth til Torneträsk äre wid pass 40. mijl. PERINGSKIÖLD *MonUpl.* 8 (1710).

Det sida skägget flöt till gördeln ned. GEIJER I. 3: 196 (1811).

Framför trapporna till tronen. SNOILSKY 2: 22 (1881).

Han halkade i bäcken och blev blöt till under armarna. *PiteåT* 7/5 1986, s. 7

I stort sett är det dock samma betydelse som föreligger här; ofta uppträder den dessutom samman med verb som egentligen anger rörelse.

I äldre språkbruk föreligger emellertid också andra produktiva rumsbetydelser hos *till*. Vi kan lämpligen räkna med fyra basala relationella rumsbetydelser: utgångspunkt, riktning/riktmärke, mål och befintlighet, och uppfattar gärna dessa som distinkt olika. Som jag redan antytt ovan, är det helt enkelt rumsprepositionernas exklusiva lexikala uppgift att hålla isär dessa betydelser. Icke dess mindre finner vi i äldre svenska – inom SAOB:s beskrivningsskov gäller det framförallt 1500–1700-tal – fall av riktmerkesbetydelse hos *till*, närmare preciserat:

riktmärke för rörelse l. förflyttning o. d. l. riktning i vilken ngt sträcker l. utbreder sig l. är vänt l. (in)riktat o.d.: mot, åt

→ [•] = förtillståndet

Måns Pederssonn .. skakade sinn yxehammar till een dannemann. *G1R* 23: 406 (1552). I thet han altså går .. Trippar ett artigt Wijf .. Til honom an. STIERNHIELM *Herc.* 6 (1648). Hästarna .. stampa och stänka Och gnägga til skyn. BELLMAN 1: 168 (c. 1771).

Idag föredrar vi här *mot* eller *åt*, men kvarlevor av denna användning återfinns bland annat i bestämningar till verbet *vända*, i betydelsen 'vettande mot', i uttrycket *vara på väg till* och i fråga om relativ orientering:

Tå solen begynnar wenda sich antingen til vss eller ifrå vss. *VarRerV* 5 (1538).

Ifrån min vinkällare fins en liten glugg in till Lagmannens. STRINDBERG *HögreR* 55 (1899).

Jag var .. på väg till en vän. HALLSTRÖM *Händ.* 9 (1927).

En mycket stark dragning till det opassande. *SvD(B)* 1943, nr 140, s. 10.

Gå sedan 50 meter, ta till höger över bron och gå ner mot havet. *GbgP* 27/8 1995, s. 7.

Ur synkron synvinkel är alla dessa nog möjliga att fånga in under den allmänna målbetydel-

sen (så görs till exempel i *Svensk ordbok* och NEO), men ur diakron synvinkel är de uppenbart förankrade i en mer allmänt produktiv riktmärkesbetydelse enligt ovan. Den har så att säga delfokuserat rörelsemomentet i målbetydelsen; det handlar om en riktad förflyttning utan uppnående av något mål (eller ens specificering av ett sådant).

Än mer främmande för oss torde dock befintlighetsbetydelse hos *till* vara:

läge l. befintlighet: i l. på l. vid l. hos

[—>] • = eftertillståndet

Then sidst holdne riksdagh til Västerås. RA 1: 415 (1544).

Christus .. sitter til Fadrens högre hand. CARL IX *Bew.* B 3 a (1604).

Inne till danssällskapet, som var ganska talrikt. TOPELIUS 2: 26 (1834).

Till Kerstins hade det också blivit så mycket förvandlat. MÅNSSON *Rättf.* 2: 411 (1916).

Gråta war min första röst, / Då jag låg till modrens bröst. FRESE *AndelD* 55 (1724).

Här föredrar vi prepositioner som *i*, *på*, *vid* eller *hos*, men också denna betydelse har överlevt i enstaka lexikaliserade fall, dels i befintlighetsbetecknande *till* {*höger/vänster*}, dels i en rad uttryck med ofta bevarad genitivböjning av rektionen:

Lilian, som satt till höger om honom, skrattade också. GUSTAF-JANSSON *ÖvOnd.* 87 (1957).

till bords, till havs, till häst, till lands, till lands och vatten, till rors, till sjöss, till skepps, till skogs, till sängs, till tings, till väders; till fots, till ankars

I en tid då befintlighetsbetydelsen däremot var produktiv och levande var ett exempel som detta tvertydigt:

Mädhen folkit var til Vesteraarss om mormessone vart elden lööss östantil. OPETRI *Tb.* 72 (1525).

Antingen avses just befintlighet, 'i Västerås', eller skall det uppfattas som en måladverbiell *till*-fras i kombination med *vara*, såsom vi idag uppfattar det, med prägel av regionalt språkbruk (för övrigt främmande för mitt eget språk). Jämför med *vara dit*.

Jag talade ovan om delfokusering av rörelseriktningen för riktmärkes-*till* och man skulle på liknande sätt kunna tala om delfokusering av befintlighet på målet för befintlighets-*till*. Nu innebär detta knappast att vi därmed skulle kunna tala om en inskränktare användning av mål-*till* i dessa båda fall. Det finns ju inget hierarkiskt förhållande hos betydelsekomponenterna här: 'mål' är inte lika med 'riktningsrörelse' + 'befintlighet på målet'. Att tala om hyponymi och hyperonymi blir direkt absurt. Målbetydelsen är helt enkelt något annat, eller rättare sagt något tredje med sin alldeles egen semantik. Det är därför rimligare att beskriva det så att riktning-*till* uppstått genom en förskjutning till ett slags förtillstånd, till den relation som råder före måluppnåendet, befintlighets-*till* en förskjutning till ett

slags eftertillstånd, till den relation som råder efter måluppnåendet. Jag menar därför att det helt enkelt kunde vara lämpligt att kalla detta utvidgningar. Det målbetecknande *till* har utvidgat sitt betydelseomfång – låt vara att det i respektive utvidgade användning bara uppvisar denna nya betydelse (men detta kan ju också gälla vid utvidgning av ett konkret, referentiellt substantiv).

Därmed skulle betydelseutvecklingarna hos *till* kunna sammanfattas i två dimensioner (jfr för övrigt med Kvist Darnell 2001, s. 172 ff., särsk. s. 180) på det sätt som figur 1 visar.

Figur 1. Betydelseutveckling hos prep. *till*.

RUMSLIG
RELATION

MÅL	bildl./abstr.) anv. _____			
—→				
<i>åka till</i> <i>Törshavn</i>				
MÅL	TIDSGRÄNS	RESULTAT	ÄNDAMÅL ...	F Ö R E -
utvidgad o. d. anv.	<i>hålla på till jul</i>	<i>övergå till</i> <i>preposition</i>	<i>pengar till</i> <i>byran</i>	<i>bat till ngn</i>
Utbredn.-gräns				
<i>ha vatten</i>				
<i>till knäna</i>				
Mottagare				
<i>skicka/skriva</i>				
<i>brev till Lena</i>				
RIKTMÄRKE	TIDSRIKTN.			
<i>vända ryggen</i>	<i>klockan lider till sex</i>			
<i>till mig</i>				
BEFINTLIGH.	TIDPUNKT			
▼ <i>till bords</i>	<i>träffas till jul</i>			

Ursprungligen betecknar ordet 'mål'; inom sitt allmänna betydelsefält 'rumslig relation' har det sedan utvidgats till angränsande betydelser, mest påfallande till 'riktmärke' och 'befintlighet'.

Utänför de rumsliga betydelserna har det utvecklats (ursprungligen) bildliga användningar om olika abstrakta förhållanden. Inte minst handlar det om en tidsbetydelse som är helt ekvivalent med målbetydelsen, nämligen 'gräns eller slutpunkt för tidrymd'. Men intressant nog finns det också tidsbetydelser som är helt parallella med de utvidgade rumsbe-

tydelserna: 'tidens rörelseriktning' (i och för sig numera föga brukligt) och 'tidpunkt', det vill säga befintlighet på tidslinjen, vilket i motsats till motsvarande rumsbetydelse 'befintlighet' är fullt brukligt, låt vara i huvudsak uppträdande med vissa typer av rektion, i synnerhet betecknande årstid, helg eller del av dag. Man kan här fråga sig om dessa parallella betydelser inom tidsfältet är bildliga användningar av motsvarande genom utvidgning uppkomna rumsbetydelser eller om de är utvidgade användningar av den bildliga tidsgränsbetydelsen. Det troligaste torde vara den förra beskrivningen.

Sedan har vi en rad andra abstrakta/bildliga betydelser hos *till*: 'resultat av förändring l. förvandling o. d.', till exempel *bli till grus*, (och i anslutning därtill också 'följd l. verkan', till exempel *till glädje för många lyckades bon*), 'ändamål l. avsikt', till exempel *till förekommande av olycka*, vartill även 'avsedd funktion', till exempel *ha en påse till mössa*, vidare 'tilllägg', till exempel *till detta kommer moms*, 'tillhörighet o. d.', till exempel *far till barnet*, med flera och så längst ut i fråga om betydelseförblekning: 'föremål för handling l. skeende l. tillstånd o. d.', där *till* är ett rent grammatiskt funktionsord som i *bat till ngn* (föremål för känsla), *lyssna till ngn* (föremål för sinnesförmimelse). Somliga av dessa betydelser har kanhända sina förutsättningar också i någon annan av rumsbetydelserna. Så rymmer kanske 'avsikt' och 'föremål' inslag av riktmärkesbetydelsen likaväl som målbetydelse.

Slutsatser

Hittills har jag velat framhålla likheter mellan formord som prepositioner och innehållsord och hävdad att samma eller liknande betydelseutvecklingsprocesser är i görningen på ömse håll. Dessa tar sig icke dess mindre mycket olika uttryck i respektive kategori. Den stora mängden substantiv, adjektiv och verb har att beskriva hela den myllrande världen, och en utvidgning av betydelsen hos ett substantiv här eller ett verb där i samma lilla avgränsade hörna av denna vida värld är i det stora hela alls inget iögonfallande. Prepositionerna däremot är dels jämförelsevis få och har i sin grundfunktion dels jämförelsevis få relationer att beteckna. När det som för rumsliga relationer gäller så basala och varandra uteslutande betydelser som 'mål', 'riktmärke' och 'befintlighet', blir det förstås dess mer påfallande när en och samma preposition i ett och samma språktillstånd täcker dem alla. Det är nästan som om *djur*, *växt* och *mineral* skulle tränga in på varandras kärnbetydelser!

Samtidigt säger det förstås något ytterst väsentligt om den grundläggande skillnaden i livsbetingelser mellan innehållsord och formord. De senare är till följd av att de just är relationsord starkt kontextberoende till tolkning och användning och för därför semantiskt sett en högst ostadig tillvaro (man frestas nästan säga: trolös). De har helt enkelt en flexibel multifunktionalitet. Och denna multifunktionalitet möjliggör för *till* att fungera i tre åtskilda rumsbetydelser på en och samma gång. Den innebär också att vi i normalfallet har flera olika prepositioner som kan användas i ungefär samma betydelse.

Detta leder dessutom till en särskild lexikografisk utmaning, om vi nämligen har ambitionen att beskriva exakt när ett visst ord kan användas och likaså när det inte kan användas. Det är uppenbart att både *till* och *för* kan ha finala användningar, och vi bör ju då klargöra när bäge är möjliga respektive när bara den ena är det:

biljetter för fyra personer ≈ biljetter till fyra personer
 biljetter till åttaföreställningen : ?biljetter för åttaföreställningen
 han gjorde det för att lura mig : han gjorde det till att lura mig [ålderdomligt]

Det krävs sannolikt något annat än en alfabetiskt ordnad beskrivning för att göra full reda för dylika olikheter, och det är uppenbart att formorden i mycket högre grad än innehållsorden vore betjänta av en sådan lösning. (Samtidigt vore förstås genomförandet av en sådan beskrivning betjänt av en befintlig och noggrann ord för ord uppställd beskrivning av de aktuella lexikala enheterna.)

För att nu komma tillbaka till det ord som stått i fokus här, kan vi avslutningsvis slå fast att *till*, trots den kontextavhängiga semantiska ostadighet det delar med andra prepositioner, ofta har mer kvar av distinkt egenbetydelse än till exempel *av* och *på*. Kanhända är det delvis så tack vare att ordet har en mycket tydlig antonym – *från*. Vi kan härvidlag jämföra med andra prepositioner som *under* : *över* och de sammansatta *inuti* : *utanför*, som genom att uppträda i rätt tydliga par understöder varandra semantiskt. Den utvidgning av *till* till betydelseerna 'mot' respektive 'i l. på l. vid l. hos' som jag gjort så stort nummer av i denna uppsats har också trängts tillbaka eftertryckligt i yngre svenskt språkbruk, vilket gör att *till* ändå inte tillhör de mest semantiskt trolösa av våra prepositioner.

Litteratur

- Kvist Darnell, Ulrika (2001): Rörande polysem belägenhet. *Nordiska studier i lexikografi* 5. *Rapport från Konferens om lexikografi i Norden Göteborg 27–29 maj 1999*, red. av Martin Gellerstam, Kristinn Jóhannesson, Bo Ralph & Lena Rogström, Skrifter utg. av Nordisk förening för lexikografi 6 (= Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 27), Göteborg, s. 168–184.
- Lundbladh, Carl-Erik (1992): *Handledning till Svenska Akademiens ordbok*, Stockholm.
- (2002): Betydelseförändring och definitionsformler. Alla ord är lika roliga. Festskrift till Lars Svensson 28. februari 2002, Lund, s. 106-117.
- NEO = *Nationalencyklopediens ordbok*, band 1–3, utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet, Höganäs 1995–1996.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien*, Lund 1893–.
- SAOBArkiv = *Språksamlingarna vid Svenska Akademiens ordboksredaktion*, Lund
- Svensk ordbok*, utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet, Stockholm 1986.

